

O vývoji šavlí

Úvodem

Tento článek má za cíl představit stručný přehled vývoje zbraně, jež se zapsala do historie mnoha národů, a to zejména východní Evropy a Blízkého východu. Vzhledem k formátu této práce, je uvedený přehled vývoje nutně zjednodušující, a představuje pouze obecné tendence, bez snahy o popis veškerých konstrukčních alternativ nebo jednotlivých vzorů. Podkladem k této práci byly zejména archeologické nálezy a dochované sbírkové exponáty, v menší části pak i další prameny a soudobé publikace, které se tímto tématem zabývají.

Těžištěm této práce je období 16. - 17. století, s nutnými přesahy do předchozích století, aby bylo možné představit postupný vývoj zbraně, tak i do století následujících, abychom ukázali pokračování vývoje v období následujícím. Při popisu vývoje byl kladen zřetel zejména na zachycení hlavních typů používaných v rámci jednotlivých zemí nebo regionů, aby čtenář získal základní představu o tvarech a konstrukcích typických pro danou oblast a období.

Dále je potřeba uvést, že se tato práce zaměřuje na šavle užívané ve vojsku, a zcela opomíjí například šavle užívané coby odznak hodnosti, doplněk oděvu nebo individuální úpravy na základě konkrétního zadání majitele. Problematika těchto typů šavlí je ještě výrazně širší než u primárně vojenských zbraní, a zájemce o tuto problematiku musíme odkázat na specializovanou literaturu, jež se tímto zabývá.

Vymezení pojmu šavle

V této práci bude šavlí nazývána zbraň, jejíž konstrukce splňuje následující dva předpoklady:

1. Zakřivená, primárně jednosečná čepel délky 70 až 90 cm.
2. Nesymetrická rukojeť bez výraznější hmoty pro vyvážení čepele (hlavice).

Přesné vymezení pojmu šavle je obtížné, a v evropském prostoru je odlišení šavlí od některých typů tesáků jen špatně proveditelné. V této práci odlišujeme termínem tesák zbraň vývojově příslušející do evropského prostoru, ale je možné setkat se i s jinými definicemi tohoto pojmu, neboť terminologie označování zbraní není ustálená a zejména při práci s cizojazyčnou literaturou je potřeba zaměřit se na vymezení, jaké autor dané publikace použil pro rozlišení pojmů tesák, šavle a případně dalších, jako například kord.

Datování šavlí

Datování konkrétního exempláře dochované zbraně představuje náročný úkol, vyžadující značnou znalost problematiky. Kvalitní čepele šavlí byly totiž používány napříč jednotlivými obdobími, kdy obměna módy vedla ke změně tvaru rukojeti a osazení aktuálně populárního tvaru na původní čepel.

Je tedy potřeba přistupovat samostatně k datování čepele zbraně a její rukojeti. Při datování čepelí bývá pomůckou lept nebo jiná ozdoba plochy čepele, která může obsahovat například jméno aktuálně panujícího panovníka a nebo jinou informaci umožňující zbraň přesněji zařadit. Pro datování konstrukce rukojeti je pak nezbytné srovnání s obdobnými konstrukcemi dochovaných exemplářů, s vyobrazeními v dobové ikonografii a podobně. Obecně může být podobně náročné jako datace čepele.

U šavlí z persko-tureckého prostoru může pak být vodítkem konkrétní citát Koránu, nacházející se na čepeli zbraně. Odlišnosti ve vyznání Sunnitské a Šíitské větve Islámu se totiž projevují i ve využívání odlišných citátů, a při dostatečné znalosti problematiky umožní přesněji určit někdy téměř nerozlišitelné.

Dao, aneb počátky šavle

Počátky použití šavle, jak ji v rámci tohoto článku chápeme, lze klást do oblasti asijských stepí přibližně do období 6. století našeho letopočtu. Typickým představitelem této konstrukce je šavle připisovaná Attilovi nebo Karlovi Velikému, jež se nachází v pokladnici vídeňského Hofburgu, stejnou konstrukci pak ukazují i archeologické nálezy nejen z našeho území z doby 9. a 10. století, tedy avarských vpádů a konce Velké Moravy.

Obrázek 1 – kočovnická šavle

Případný zájemce o konstrukci těchto raných typů šavlí má možnost navštívit Národní muzeum v Budapešti, jenž se v jedné ze svých expozic zaměřuje na výzbroj kočovníků přicházejících do Evropy v období 6. -10. století, a jehož expozice obsahuje větší množství těchto raných provedení šavlí.

V čínských stylech ozbrojeného boje se tvar šavle pod označením Dao zachoval až dodnes v téměř nezměněné podobě, tvar šavle se také udržel dlouhá staletí (minimálně do konce 17. století) v užívání u vojsk Tatarů a jiných kočovníků pocházejících z asijského prostoru. V polské literatuře jsou takovéto šavle obvykle označovány slovem ordynka, a jejich konstrukce, i když odlišitelná od původních vzorů, si zachovává drtivou většinu znaků původní kočovnické šavle.

Obrázek 2 - Ordynka

Perská invence

V perštině je šavle označována slovem šamšír – toto slovo však neposkytuje žádné vodítko k tomu, jak šavle užívaná v perském prostředí konkrétně vypadala, neboť slovo šamšír označuje jednoduše “meč“. Moderní představa šamšíru coby zbraně se štíhlou a silně zakřivenou čepelí vychází z konstrukce, jež se rozšířila teprve v období 18. a 19. století, dochované exempláře, zejména z dřívějších období, však ukazují konstrukci s výrazně masivnější, méně zakřivenou čepelí vhodnou pro bojové využití. Konstrukce šavlí až do období konce 15. století však zachovávají původní vzhled s jen velmi malým zakřivením čepelí [1].

Příchod šavle do persko-arabského prostoru spojujeme s mongolskou invazí do Perské říše, a s tím spojenou drtivou porážkou perských vojsk na počátku 13. století. Masivní rozšíření šavlí je pak důsledkem přejímání konstrukcí zbraní a taktiky od vítězné armády. Toto tvrzení podporuje také fakt, že arabské armády nemající kontakt s tímto působením, tedy například vojska státu Al-Andalus, pokračovaly v preferenci přímých čepelí dlouho poté, co se již šavle v oblasti Blízkého východu stala dominantním typem.

Tvary záštít zbraní, a to jak těch s přímou, tak i zakřivenou čepelí, se výrazně odlišují od konstrukcí rozšířených v evropském prostoru. Záštita je obvykle kratší než u evropských mečů rozšířených od přibližně 12. století, kromě železa může být zhotovena i odlitím ze slitin mědi. V jedné z variant může mít záštita tvar podkovy obrácené vzhůru směrem k čepeli, viz varianta b).

Obrázek 3 – tvary záštít

Zásadní konstrukční inovací, jež zde proběhla přibližně na počátku 16. století, je úprava konstrukce rukojeti. Ta se zkracuje a současně na konci silně zakřivuje, čímž vzniká tvar provázející šavli mnoho následujících století. Takováto rukojeť umožňuje výrazně pevnější úchop a lepší vedení seku, a i když se celkový tvar postupně proměňoval, oblouk pro oporu malíkové hrany ruky nevymizel u rukojetí šavlí do doby, než došlo k celkové změně přístupu k používání této zbraně a nástupu stylů zaměřených více na provádění útoku bodem.

Obrázek 4 – perská šavle

Turecký vliv, aneb příchod šavle do Evropy

Co se týče příchodu šavle do Evropy skrze Balkán, není možné říci, že by se zbraně se zakřivenou jednosečnou čepelí v Evropě nevyužívaly ještě před rozšířením šavlí v tureckém vojsku. Příkladem může být například byzantský paramérion, jenž kombinuje tvar rukojeti typický pro meče, využívané v tomto období, s mírně zakřivenou čepelí, připomínající čepel šavle.

Obrázek 5 - paramérion

Pokud použijeme výraz turecká šavle, obvykle se čtenáři jako první vybaví tvar označovaný termínem kilij (vyslovujeme kilič nebo kilidž), který se objevuje přibližně kolem poloviny 16. století. Záštitá šavle přejímá persko-arabské vzory, čepel je však masivnější a typickým znakem je výrazné rubové ostří. Zakřivení profilu čepelky pak může být buď plynulé, nebo, jak je to pro některé šavle tohoto typu charakteristické, lomené přibližně v polovině délky čepelky. Spolu s masivnější čepelí se pak proměňuje i rukojeť, která dostává výraznou cibulovou hlavici a poskytuje tak alespoň částečnou protiváhu masivnější čepelky.

Obrázek 6 - kilij

Kromě výše popsané konstrukce se však v tureckém vojsku paralelně používaly šavle téměř neodlišitelné od perských vzorů, proto není možné hranici mezi perskými a tureckými typy šavlí jasně vymezit. Ovlivňování konstrukce zbraní bylo navíc vzájemné, proto se později setkáváme s výraznějším rubovým ostřím i u perských šavlí, což problematiku dále komplikuje.

Jinou variantou konstrukce šavle, která vznikla v tureckém prostoru, je karabela. Tato varianta je snadno identifikovatelná podle tvaru rukojeti, který připomíná ptačí hlavu, záštitá šavle se však neliší od tvarů představených dříve. Tento typ šavle následně v průběhu 17. století zdomácněl v Uhrách a v Polsku, kde se v 19. století stává součástí národního kroje a vytlačuje z užívání jiné konstrukce šavlí.

Obrázek 7 - karabela

Do této kapitoly zahrneme i šavle Tatarů, neboť kulturně byl Krymský chanát pod vlivem Osmanské říše. Šavle Tatarů však z části vycházely ještě z původních kočovnických vzorů (viz dao), vyskytují se zde však i vlastní konstrukce. Příkladem takovéto šavle může být dochovaný exemplář z muzea ve Stockholmu, jenž je připisován polskému husarovi a pochází z kořisti z válečné kampaně z roku 1627. Vidíme zde jednak zcela odlišnou konstrukci čepelky s výrazným hrotem, záštitá také neodpovídá typickým tvarům užívaným u tureckých šavlí.

Obrázek 8 – tatarská šavle

Uherská cesta

V polovině 16. století již dokážeme rozlišit úpravy konstrukce zbraně, jež probíhaly v prostoru tehdejších Uher, a které odlišily šavli od původních tureckých vzorů. Jedním z hlavních rysů je prodloužení záštity, která dostává proporce obdobné evropským mečům, a poskytuje tak lepší ochranu ruky. Čepel je typicky široká, s pouze malým zakřivením, těžiště zbraně se pak v průměru nachází ve vzdálenosti 20 centimetrů od záštity. Spolu s prodloužením záštity se prodlužují i prvky záštity zasahující jednak do rukojeti, jednak jdoucí podél čepule vzhůru, jenž přidržují šavli v pochvě, a které pak vytváří typický záštitný kříž.

Obrázek 9 – uherská šavle

V období druhé poloviny 16. století pak byla u jezdeckých šavlí populární extrémní délka záštity, dosahující až téměř 30 centimetrů. Takováto úprava konstrukce mizí v období přelomu 16. a 17. století, a později se s ní již nesetkáváme. U těchto šavlí se někdy můžeme setkat s označením Bathorovka (odvozeno od Sedmihradského knížete Štěpána Bathoryho), nicméně označení Bathorovka nspecifikuje konkrétní typ šavle. V 16. a 17. století zejména v Polském království bylo zvykem zdobit plochu čepule podobiznou panovníka, takže se můžeme setkat i s označeními Zykmundovka (podle Zikmunda III. Vasy) nebo Janovka (podle Jana III. Sobieského), nicméně toto označení odkazuje pouze k pravděpodobnému období zhotovení čepule, než ke konkrétnímu tvaru.

Obrázek 10 – uherská jezdecká šavle

Dalším přínosem byla pak adaptace palcového kroužku. Tento prvek rukojeti byl již v období konce 16. století rozšířen u některých typů tesáků a pěchotních mečů, a jeho adaptace u šavlí vedla k možnosti pevnějšího úchopu zbraně a větší jistotě při jejím držení. Funkce palcového kroužku coby ochranného prvku ruky je pak pouze druhotná, neboť samotný palcový kroužek neposkytuje proti útokům na ruku držící šavli téměř žádnou ochranu.

Tesák, tedy vlastní evropská konstrukce

Zbraně zařazené do této skupiny jsou v některých publikacích také označovány jako šavle, nicméně lze nalézt několik konstrukčních prvků, jež je od šavlí odlišují:

1. Symetrická rukojeť osazená hlavicí
2. Výrazná ochrana ruky obdobná té, jaká byla využívána u obdobných evropských zbraní s přímou čepelí.

Obrázek 11 - tesák

Z výše zmíněných důvodů pak tyto zbraně neřadíme k šavlím, ale k tesákům coby pokračování vývoje zbraní, jež se dají v evropském prostoru vysledovat již od období počátku 15. století[2]. Náповědou je zde i označování zbraně termínem *messer* nebo *dasagge* (v německých zemích) nebo například *tessak* (Norsko), který neodkazuje k názvům používaným pro šavli v těchto jazycích. Z obdobných důvodů neřadíme k šavlím zbraně jako je italská *storta*.

Jedinou výjimku děláme u švýcarských jezdeckých šavlí, které jsou však velmi specifické i v rámci evropského prostoru a jejich užívání je vymezeno právě na jednotky švýcarské jízdy. Typickým znakem těchto šavlí je rozvinutá ochrana ruky pomocí různě komplikovaného úponkového koše spolu se značnou délkou čepel, ta obvykle překračuje 90 cm a celková délka jednoruční zbraně tohoto typu běžně dosahuje více než 110 cm.

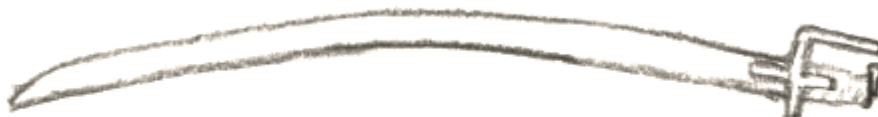
Rozšíření šavle ve východní Evropě

Z prostoru Uher se šavle jako preferovaná zbraň lehké jízdy i díky těsným vazbám mezi Polským a Uherským královstvím rychle šíří nejen do polského vojska, ale také do dalších zemí východní Evropy. Uherská cesta však není jediná, a například ruské šavle ukazují přímý persko-turecký vliv, neboť konstrukce rukojeti ruských šavlí odpovídají spíše původním perským vzorům než těm, jež byly užívány v Uhrách, jejich čepel je poměrně masivní a pokud se jednalo o zbraně šlechty, bývají čepel těchto zbraní obvykle velice bohatě zdobené.

Obrázek 12 – ruská šavle

Šavle polské konstrukce, a také ukrajinské nebo litevské, neboť tyto regiony se vzájemně velmi silně ovlivňovaly, se zpočátku neliší od uherských vzorů, postupně dochází k mírnému odlehčení čepele a čepel šavle polské provenience je pak již přibližně od počátku sedmnáctého století odlišitelná díky své subtilnější konstrukci. Postupně také dochází ke zdokonalování ochrany ruky, a to nejdříve zavedením zalomené záštity, tuto inovaci můžeme datovat přibližně do poloviny 17. století.

Obrázek 13 – šavle s lomenou záštitou

Nadále jsou však až do konce 17. století využívány i šavle s jednoduchou přímou záštitou, není tedy možné říci, že by tato konstrukce vytlačila původní, a obě varianty byly využívány vedle sebe.

Tato ochrana ruky se pak dále rozvíjí do tvaru, díky kterému je šavle označována jako polská husarská šavle. Ochrana ruky získává obloukový tvar, a ve své spodní části se dostává téměř do kontaktu s rukojetí. Někteří autoři [3] kladou počátek užívání této konstrukce šavle již do třicátých let 17. století. Jiní historici zabývající se touto problematikou [4] ale poukazují na to, že soudobá ikonografie tento typ šavlí nezobrazuje, a také že například kořistní sbírky švédských muzeí, jež obsahují předměty získané při tažení švédského vojska během tažení let 1655 až 1660, neobsahují šavle daného provedení. Z tohoto důvodu jsme přesvědčeni, že je potřeba klást počátek užívání tohoto typu šavlí až do osmdesátých let 17. století.

Obrázek 14 – polská husarská šavle

Zbraň uherských husarů

K rozšíření šavlí jako preferované zbraně lehké jízdy však dochází v západní Evropě až ve druhé čtvrtině 18. století. Provedení husarských šavlí se až do konce 17. století drží původních Uherských vzorů, a pouze malé změny konstrukce rukojeti (její postupné zakřívování) umožňují poznat, že se nejedná o zbraň vyrobenou o století dříve. Až v první čtvrtině 18. století dochází k zásadnější inovaci její konstrukce, spočívající v zavedení ochrany ruky, jež je ve spodní části propojena s rukojetí. Tato úprava výrazně zpevňuje konstrukci záštity a poskytuje ruce držící zbraň lepší ochranu.

Uvedená konstrukce je pak dále rozvinuta pevným napojením záštitného oblouku na rukojeť šavle. Do oblíbenosti, coby materiál záštity i rukojeti, přichází mosaz, a i když se v tomto období setkáváme i se šavlemi osazenými železnými prvky záštity a rukojeti, je mosazná souprava typická pro zbraně tohoto období. Současně u šavlí mizí palcový kroužek rukojeti, ten se v užívání drží pouze u jezdeckých zbraní s přímou čepelí, tedy palašů. V této formě, a s rozšířením jednotek vojska formovaných po vzoru uherských husarů v západoevropských státech, se pak šavle dočkala rozšíření po všech evropských válčích.

Obrázek 15 – husarská šavle 18. století

Šavle vzor 1796

Tato konstrukce šavle je natolik známá, že ji není možné v této práci opomenout. Šavle pro lehkou jízdu britské armády zavedená v roce 1796 představuje jeden z posledních typů, zaměřených na čistě sečný způsob boje. Inspirací pro tuto šavli byly, co se týče konstrukce čepel, rakouské a uherské husarské šavle z 30. a 40. let 18. století, rukojeť spolu se záštitným obloukem je pak originální konstrukcí vytvořenou pro tento vzor.

Obrázek 16 – šavle vzor 1796

Na základě tohoto vzoru pak byly vytvářeny jak individuální důstojnické úpravy pro jízdu, s odlehčenou čepelí, ale jinak s obecně stejnými proporcemi, tak i pěchotní důstojnické obměny se zkrácenou čepelí a dále odlehčenou konstrukcí. Rozšíření individuálních pěchotních variant nakonec v britské armádě vedlo k zavedení pěchotní důstojnické šavle vzor 1803, která přejala tvar čepel v zoru 1796 a doplnila jej o lepší ochranu ruky.

Tato šavle byla také převzata v téměř nezměněné podobě Pruskou armádou jako vzor 1811. Pruská varianta se odlišuje mírně masivnější konstrukcí, a tedy i o něco vyšší hmotností než její britská předloha, jinak je však od ní téměř nerozeznatelná. V pruské armádě se pak tento základní tvar i přes postupné odlehčování konstrukce udržel až do konce využívání šavlí coby bojových zbraní.

Pruská armáda však nebyla jedinou, která se konstrukcí britské šavle vzor 1796 inspirovala, například i švédská šavle pro dělostřelce vzor 1831 nezapře silnou podobu s touto zbraní.

Bod jako preferovaný způsob útoku

V období od počátku 19. století se šavle dále vyvíjí, zejména proto, aby kromě seků umožňovala lepší vedení útoku bodem. Čepel se tedy napřimuje a stává se štíhlejší, a rukojeť je také uzpůsobena snadnějšímu vedení bodů. Rukojeť šavle se prodlužuje a úchop s palcem na hřbetu rukojeti se stává preferovaným způsobem držení. Záštita se také vyvíjí tak, aby poskytovala lepší ochranu ruky, a to buď přidáním úponků kryjících ruku nebo přeměnou záštity v záštitný koš, jehož plocha kryje téměř celou ruku držící zbraň.

Obrázek 17 – šavle 19. století

Konstrukce šavlí 19. století se již nacházejí mimo rámec této práce. Seznámení se s konkrétními konstrukcemi je však, zejména co se týče vojenských vzorů, poměrně snadné, neboť rozšířená standardizace výzbroje armád poskytuje snadné vodítko pro dohledání šavle konkrétního provedení.

Závěr

Tato práce umožňuje čtenáři získat základní přehled o vývoji konstrukce šavlí, díky omezenému formátu a snaze o co nejstručnější přehled však nebylo možné se jednotlivým úsekům vývoje věnovat důkladněji. Pro získání širšího přehledu v dané problematice můžeme zájemcům doporučit zejména český překlad Zablockého knihy *Šavle světa*, jenž byl nedávno vydán, a který se zaměřuje zejména na šavle ranějších období. Pro šavle počátku 18. století a pozdějších období je pak dostupnou literaturou například kniha *Chladné zbraně v habsburské monarchii*, která ukazuje vývoj šavlí užívaných v Rakousku a Uhrách až do zániku habsburské monarchie.

Za šermířský spolek Messoires

Ondřej Frančík

Použitá literatura

[1] ZABŁOCKI, Wojciech. *Szable świata*. Olszanica: BOSZ, 2011. ISBN 9788311120334.

[2] ŽÁKOVSKÝ, Petr. Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku [online]. Brno, 2015 [cit. 2016-12-21]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/40408/ff_d/>. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Alexander RuttkayIrena Loskotová

[3] KWASNIEWICZ, Włodimierz. *Dzieje szabli w Polsce*. ISBN 987-83-7399-445-4.

[4]SIKORA, Radosław. *Taktyka walki, uzbrojenie i wyposażenie husarii w latach 1576 - 1710*. Disertace.

[5] ŠACH, Jan. *Chladné zbraně v habsburské monarchii*. Ilustroval Petr MOUDRÝ. Praha: ARS-ARM, 1998. ISBN 80-902043-4-1.

Dále byly podkladem vlastní fotografie autora z nejrůznějších muzeí vystavujících chladné zbraně daného období, a také informace dostupné z katalogů aukčních síní, jako je například Hermann Historica.

Veškeré obrázky v této práci jsou vlastními kresbami autora, a slouží pouze pro základní orientaci. Vzhledem k dostupnosti obrazové dokumentace na internetu je možné dohledat ke každému typu šavlí nepřeborné množství fotografií dochovaných exemplářů.